

**PHILIPP GASSERT – DANIEL S. MATTERN: THE HITLER LIBRARY
A BIBLIOGRAPHY**

Bibliographies and Indexes in World History, Number 52.

(Greenwood Press, Westport, Connecticut – London, 2001. 567 o.)

Különös játéka a Hitler-kutatásnak, hogy a Führer könyvtáráról csak 2001 végén jelent meg az a bibliográfia, amelynek alapján megmondható, hogy mi maradt meg ebből a legendás könyvanyagból. Legendás, mert a Hitler-mítosz része a sokat olvasó Führer képe, amelyet még a Mein Kampf igyekezett megalapozni. Sajnos a Führer könyveiről nem hagyott ránk olyan kimerítő és részletes jegyzéket, mint lemezeiről. Ami megmaradt Hitler könyvtárából, azt a washingtoni Kongresszusi Könyvtár őrzi, mint a Harmadik Birodalmi Gyűjtemény részét. Bibliográfiája pedig évek hosszú munkája után végre áttekintést ad erről az anyagról, és jól kiegészíti a könyvtári katalógust, amely sajnos nem mindenben felel meg az igényeknek, bár a könyvtár, illetve a Kongresszusi Könyvtár „Ritka Könyv és Különleges Gyűjteményeinek Osztálya” munkatársainak szolgálatkészsége pótolja a hiányosságokat, nem is beszélve arról, hogy külön engedéllyel be lehet jutni a raktárba is, ami nálunk is követendő példa lehetne...

A washingtoni Hitler Könyvtár töredékének tudománytörténeti jelentősége abban rejlik, hogy „lebilincselő bepillantást kínál a Harmadik Birodalom társadalom- és politikatörténetébe” – hangsúlyozzák a kötet szerzői, Philipp Gassert heidelbergi egyetemi tanár és Daniel S. Mattern a washingtoni Német Történeti Intézet főmunkatársa. Ezt jómagam is tapasztaltam, és némileg rejtély is számomra, hogy csupán két hosszabb szaktanulmány készült erről a könyvtárról,¹ és egy kisebb könyv,² amely igyekszik egy kicsit „kipárnázni” azt a szellemi sivatagi utazást, amelyet a Führer könyveinek forgatása jelent. Mélyen igaza van a Hitler Könyvtár-bibliográfia szerzőinek: „A Hitler Könyvtár nem tartogat nagy meglepetéseket Hitler világszemléletét illetően, mint egyesek állították. A könyvtár elemzése inkább a nemzeti szocializmus és a Harmadik Birodalom más vonatkozásaira vet fényt.” A hivatkozott szerző, aki meglepetésekről írt volna a jegyzetben idézett J. L. Wallach, aki viszont a hivatkozott oldalon csak azon meglepetéséről értekezett, hogy miért nem kutatták a Hitler-kutatók a Hitler Könyvtárat. Egyébként azt vizsgálta, hogy miképpen befolyásolták Hitlert olvasmányai, mely könyvében mit húzott alá, és ugyancsak Wallach hangsúlyozza, hogy csak feltételezésekbe bocsátkozhat, hiszen az aláhúzott részeket gondosan össze kellene hasonlítani Hitler megnyilatkozásaival. Csak-hogy ennek – tegyük hozzá – nincsenek meg a feltételei, hiszen még a Mein Kampf kritikái kiadása is várat magára, bár „a nagy” műről már készült egy kítűnő monográfia. A meglepetéseket – azt hiszem – egy-egy új szempontot felvető monográfia jelenti, amelyek kiemelkednek a hitlerológia szürkességéből. Ilyen például H. Strohm elemzése a

¹ Reginald H. Phelps: Die Hitler-Bibliothek. *Deutsche Rundschau*, 1954 szept. 923–931. o.; Jehuda L. Wallach: Adolf Hitlers Privatbibliothek. *Zeitgeschichte*, 1992. 1/2. sz. 29–50. o.

² Miskolczy Ambrus: „A Führer olvas”. Tallózás Hitler könyvtárában. Budapest, 2000. Ezt a munkát háromhónapos Fulbright ösztöndíjam közepe felé kezdtem készíteni, miután elhatároztam, hogy munkatervemtől kissé eltértek.

gnózis és a nemzeti szocializmus összefüggéseiről,³ C. C. Mann munkája Hitler kény- szerképzetes hadviseléséről önmaga, a zsidók és a világ ellen,⁴ illetve L. Birken műve a felvilágosodás egyes elemeinek a nácizmusban fellelhető elemeiről.⁵ Nagy meglepetés volt, amikor megtudtuk, hogy Hitler és Wittgenstein nemcsak ismerték egymást, de a Führer nem is feledkezett meg egykori iskolatársáról, nyilvános beszédben is utalt a filozófusra, aki már Sztálinnak kémkedett.⁶ Vagy gondoljunk a Magyarországról elkerült – nyilván elüldözött – Rosenbaum több mint egyszerűen szellemes kritikájára a Hitler-megjelenítésekről és magyarázatokról.⁷ Nem véletlen, hogy John Lukacs könyvei oly nagy sikert arattak nálunk. Még sorolhatnánk, ha követni tudnánk az évről évre gyarapo- dó irodalmat.

A Hitler Könyvtár bibliográfiájának szerzői szerint a könyvek elsősorban a korabeli német Hitler-imádatot tükrözik. Így jobban megérthető Hitler politikai és társadalmi sze- repe, valamint a németek és Hitler cinkossága. A könyvtár szépen dokumentálja Hitler és Wagner leszármazottainak kapcsolatát. (Igaz ezt nem is titkolták, Winifred Wagner, a bayreuthi ház asszonya a 60-as években nevetve mesélte el a tv-ben, hogy számukra, magánbeszélgetésben a szó: USA nem jelentett mást, mint Unser seliger Adolf. Ugyan- akkor azt is tudjuk, hogy a Wagner családban akadt harcos antifasiszta leszármazott is.)

A Hitler Könyvtár jelentős része az obersalzbergi Berghofból származik, ugyanakkor a berlini Birodalmi Kancelláriából is kerültek ide könyvek, valamint a Pártirodából (Parteikanzlei) – a könyvekben található pecsétek alapján. Hitler könyveit előszeretettel hordták el az emlékgyűjtők. Így jutott a Brown Egyetem könyvtárába a birodalmi kan- cellária romjai közül néhány könyv, amelyeket bibliográfiánk szintén bemutat. De még Szovjetunióban is lehetnek Hitler könyvei közül. A Kongresszusi Könyvtár dokumentu- mai szerint a Hitler Könyvtár könyveit egy berchtesgadeni sóbányában találták, onnan Münchenbe szállították, majd Washingtonba. Az amerikai hatóságok ugyanis módszer- sen gyűjtötték a náci irodalmat. A bibliográfia két szerzője gondosan elmondja a Hitler Könyvtár útját. De úgy tűnik, a források elég hozzávetőleges képet adnak, miközben va- lamiféle keleti rendetlenség is jellemezte az egész tranzakciót. Münchenben egy ameri- kai hivatalnok 3000 kötetre becsülte azt a könyvanyagot, amely Hitler könyveit is tar- talmazta. Ezt az anyagot átválogatták, azon köteteket, amelyekről úgy vélték, hogy nem a Führer könyvtárából valók, félre tették, és nyilván akadtak önkéntes válogatók is, mert az állományt megdézsmálták és a fele sem maradt meg a Berghofba mentett könyvegyüttesnek. (A Reichskanzleiból egy amerikai katona vitte el a Führernek írt sze- relmes leveleket.⁸)

Pontos adatunk nincs arra, hogy hány könyve lehetett a Führernek. A bibliográfia szerzői sem próbálják megbecsülni, talán reménytelen vállalkozás is lenne. De üssük föl

³ Harald Strohm: Die Gnosis und der Nationalsozialismus. Frankfurt am Main, 1997. 275. o.

⁴ Cuthbert Carson Mann: Hitler's Three Struggles. Chicago. 1995.; Ism. Miskolczy Ambrus: „Hitler három harca”. *Holmi*, 1998. 4.sz. 599–602. o.

⁵ Lawrence Birken: Hitler as Philosopher. Westport – London, 1995.; Ism. Miskolczy Ambrus: Hitlerről másként. *Rubicon*, 1999. 1–2. sz. 62–63. o.

⁶ Kimberley Cornish: The Jew of Linz. Wittgenstein, Hitler and their Secret Battle for the Mind. London, 1998.

⁷ Ron Rosenbaum: Explaining Hitler. The Search for the Origins of his Evil. London, 1998.

⁸ Helmut Ulshöfer: Liebesbriefe an Adolf Hitler – Briefe in den Tod. Frankfurt a. Main, 1994.

a „Hitler Könyvtár” egyik albumát! A Hitler-Jugend vezetője, Baldur von Schirach így kelt vezére védelmére „a magánkedvteléseiről elterjedt pletykák és hazugságok” ellenében: „Nagy örömet jelent számára könyvtára, amely mintegy 6000 kötetből áll, amelyeket nemcsak átlapozott, hanem el is olvasott. E könyvtár legnagyobb része építészeti és történeti művekből áll.”⁹ Sokra nem megyünk ezzel a becsléssel, azért mégis eligazít, mert ha az ifjúsági vezér igazodott a korabeli közvélemény várakozásaihoz, akkor 6000 könyv már méltó egy kezdő Führerhez, ennek a tízszerezese pedig már a megváltást véghez vivő vezért illette – volna. A jelen bibliográfia szerzői a müncheni állami főlevéltárban megtalálták azokat a terveket, amelyeknek alapján a 61 000 kötet tárolására alkalmas raktárat építettek volna a Berghofhoz.

A bibliográfia szerzői a korabeli fotók alapján jelzik, hogy a Führer milyen könyvet tett ki a „kirakatba”, mármint az üveges szekrényekbe, hadd lássák, mi mindene van neki, mert azzal csak messzemenően egyetérthetünk a bevezetővel, hogy a könyv státuszszimbólum volt számára. Ugyanakkor ez a jellemzés is árnyalható. Mert másként nézett ki a Birodalmi Kancellária és másként a Berghof. A munkahelyen mintegy ezer könyve lehetett. Nem hivatkozott velük.

De lépünk csak be a monstrum-épületbe, és induljunk el dolgozószobájá felé, méghozzá egyik magyar csodálójával, aki mint valami beavatási szertartás állomását, úgy írja le az oda vezető utat, miközben inkább csak egy visszataszító, hatalomittas újjazdag nagyzási hóbortjának lehetünk tanúi:

„Az épület szívet a Führernek kertre néző hatalmas dolgozó szobája alkotja. A főbejáratról számítva több mint háromszáz métert kell a látogatónak megtenni a mozaiktól, márványtól csillogó termeken keresztül, míg a német nép vezérének színe elé kerülhet. Az új kancellári palota szépsége és ünnepiessége a Führer dolgozószobájában éri el a csúcspontját. Aki a palota külső, dísznélküli homlokzatát látja, el sem tudja képzelni, hogy milyen férfias pompát árasztanak a belső termek. Itt nyilatkozik meg legtökéletesebben Hitler Adolf művészi ízlése, gazdag képzelete és az a ritka érzéke, amely összhangba tudja hozni a régi gobelinek és festmények szépségét a mai német esztétikai ízlést dicsérető alkotásokkal. Ha a termek belső építészeti kiképzését, a bútorokat, a bronz- és üvegkristály lámpákat nézzük, fel fog tűnni az arányosságra való törekvés és annak a művészi esetlegességnek, vagy egyéni szeszélyből föllazított vonalritmusnak kerülése, amely például a barokk, de különösen a rokokó belső építészetét annyira kedves bájjal ruházta fel. Itt a vonalak simán, szinte mértani pontossággal, a fegyelmezett rend érzetét keltve futnak. Hogy ennek ellenére nem válnak fárasztóvá és sablonossá, hanem új és új élményeket biztosítanak, azt a különböző anyagok szépsége teszi lehetővé. Németország márvány- és kőbányáinak legszebb ezeztű és színű lapjai borítják a falakat, a padlózatot és csillogásuk vetekedik a meleg tónusú üveg és arany mozaikok tüzeivel. A bútorok fája, a berakások artisztikus ornamentikája, a huzatok előkelő mintázata és színeik pasztell tónusa éppen úgy az összhatás szépségét fokozzák, mint a falfestmények, gobelinek, képek, szobrok és a nemes vonalú vázák. Esti megvilágításban a tiszteletet parancsoló termek sora különösen megkapó látványt nyújt. Speer mesterien tudta kihasználni a rejtett fények hatását a csillárok, kandeláberek és falikarok pompázó fényerejével.

⁹ Hitler wie ihn keiner kennt. 100 Bild-Dokumente aus dem Leben des Führers. Szerk. *Heinrich Hoffmann*. Előszó *Baldur von Schirach*. Berlin, é. n. XIV. o.

Mindez a nemes szépség a Führer kazettás mennyezetű, fényesre csiszolt, barnás-vörös márványborítású dolgozószobájában éri el teljességét. A terem már méreteivel is lenyűgöző: 15 méter széles, 27 méter hosszú és 10 méter magas. Az ajtók fölött aranyozott pajzsok és a birodalom felségjelvénye, a horogkeresztet tartó sas díszelnek. Hermann Kaspar professzor tervezte a hatalmas íróasztal antik motívumú intarziáit. Rajta néhány könyv, írófelszerelés, telefon és egy vázában virág van elhelyezve.

Kíváncsian nézegettem a Führer íróasztalát, ahonnan a birodalmat irányítja és országok, világrészek szédítő távlatában határozza el cselekedeteit. Különösen arra voltam kíváncsi, hogy milyen könyveket olvashat az íróasztalánál? Nem tagadom, a könyvek csalódást okoztak, mint ahogy mindazokban csalódást keltettek volna, akik romantikusan képzelik el a népek vezéreinek életét. Azok a könyvek, amelyek ottlétemkor a Führer íróasztalán pihentek, törvények, szabályok és különböző organizációknak felépítését tartalmazták. Bizonyos sajnálatot éreztem és még inkább érthetővé vált előttem, hogy miért keresi fel a Führer olyan gyakran a műtermeket és mélyed bele a szépség forrásába: a művészetbe.

Az íróasztal mögött, a fal mellett, régi órát tartó komód, fölötte egy barokk-korbeli gobelin töri meg a márványfal ragyogását. Szemben az íróasztallal, a terem másik végén, nyitott kandalló fölött Bismarck kancellár képe látható, míg a kandalló körül, a kerek, alacsony asztal mellett kék- és sárgahuzatú karszékek és ülőbútorok állnak. Ide szokta leültetni a Führer látogatóit és itt zajlanak le azok a nagyjelentőségű politikai megbeszélések, amelyek népek millióinak sorsát döntik el.

A hatalmas ablakok előtt, márványasztalon, üveg alatt régi óra, két karoslámpa és virág van elhelyezve. A szoba berendezését a Führer kedvenc régi képei, hatalmas földgömb, lámpák, az egész termet beborító szőnyeg, valamint a földre helyezett nagy színes virágtartó vázákban tündöklő virágok teszik megkapó szépségűvé. A dolgozószoba éppen úgy visszatükröztetője Hitler Adolf egyéniségének, mint ahogy a pápai lakosztályok, vagy Napóleon termei is a nagy uralkodók egyéniségét árasztják. Ezek a termek a művészet nyelvén értők számára sokkal őszintébben és igazabban tárják fel az építetők jellemvonásait, mint a portrék, vagy fényképek.¹⁰

Úgy tűnik, Hitler éreztetni akarta, hogy a munkahelyen nincs ideje könyveket olvasni, az olvasás helye a Berghof. Az üvegezett könyvszekrények polcairól a Brockhaus ma is megtalálható Washingtonban, a Meyers Lexikon elveszett. Viszont azon könyveket, amelyek közül jó néhányat ma mi is forgathatunk, eltette a vizsgáló szemek elől.

A Hitler Könyvtár bibliográfiája 1162 könyvet ír le, amelyek a Kongresszusi Könyvtárban találhatóak. Ezek Hitler könyvei voltak. A Brown Egyetem könyvtárából 81 Hitlerhez tartozó könyvről kapunk leírást. Emellett a Kongresszusi Könyvtár Harmadik Birodalom Gyűjteményének 309 könyvét írják le, amelyek különböző ismert és ismeretlen náci vezetők tulajdonát képezték. Így például Hans Frank, Goebbels, Hess, Rosenberg, Göring mintegy 10-10 könyve, továbbá Göringné 64 könyve. Ismeretlen eredetű 114. Kötetünk végül közli a Hoover Intézetben található jegyzéket a Birodalmi Kancellária könyveiről. A kötet címe tehát némileg megtévesztő, mert összesen 1669 könyvről ad leírást, a Harmadik Birodalom Gyűjtemény egészének könyveiről és nemcsak a Hitleréiről.

¹⁰ Balás-Piry László: Hitler művészei. Budapest, 1942. 63. o.

A Hitler Könyvtár bibliográfiájának bevezetője kiemelten foglalkozik Hitlernek a könyvekhez való viszonyáról. A két szerző nem ad hitelt Werner Maser azon állításának, mely szerint a Führer még a háború alatt is sokat olvasott volna, olyannyira, hogy orvosa szerint még megfáradtan is át tudta magát rágni egy nap alatt egy egész vaskos könyvön. Úgy vélik, hogy a gyermekkori barát, August Kubizek is „talán egy kis túlzással” emlékezett: „Adolfot nem tudom könyvek nélkül elképzelni”. Hosszan idéznek tőle, hogy mennyire szerette a könyveket, mert „könyvek voltak a mindene”. Imádtá a nagy könyvtárakat. Mint a bibliográfia szerzői hangsúlyozzák, Hitler az embereket is könyveik után ítélte meg.

Érdekes, hogy a két szerző többet idéz Kubizektől, mint magától Hitlertől, akinek „jellegzetes eklektikus” olvasási stílusáról írnak. A *Mein Kampf*-ból csak azt a részt idézik, amelyben az „emlékező” Führer beszámol arról, miként tanulmányozta apja háborús könyveit; utalnak arra, hogy nem lehet pontosan tudni, mi mindent olvasott Bécsben, bár az a megállapítása, hogy sokat tanult, „többé-kevésbé pontos;” majd idézik a következőket: „Állandóan és alaposan olvastam. Munka utáni szabad időmet egészében tanulmányaimnak szenteltem. Néhány év alatt megteremtettem tudásom alapjait, amelyekből ma is élek.” A bibliográfia szerzői számára a kritikus kérdés nem az, hogy elolvasta-e az *Isteni Színjátékot*, a *Faustot* vagy a *Tell Vilmost*. „Az az érdekes, hogy Hitler, ez a fanatikus autodidakta miként olvasott”. Ennek jellemzésére Kubizeket idézik, aki szerint barátját nem lehetett félbeszakítani, ha olvasott, olyannyira „halálosan komoly ügy” volt számára az olvasás, hogy aztán hosszadalmasan beszámoljon olvasmányáról, nem is figyelve arra, hogy figyelnek rá vagy sem. Viszont az is érdekes, hogy a bibliográfia szerzői miért nem idézik erre a *Mein Kampf* idevágó részeit, mert talán ezek azon ritka önvallomásokhoz tartoznak, amelyek őszinték:

„Természetesen mást értek »olvasás« alatt, mint a mi ún. »intelligenciánk« nagy átlaga. Ismerek embereket, akik végtelenül sokat »olvasnak«, könyvről könyvre és betűről betűre haladnak, és mégsem tudnám őket »olvasott«-nak minősíteni. Persze »tudásuk« óriási, csakhogy agyuk nem képes ezt a felvett anyagot feldolgozni és rendszerezni. Hiányzik belőlük a művészet, hogy a könyvben elkülönítsék az értékest az értéktelentől, azt, amit mindig fejben kell tartani és amit, ha lehet, egyáltalán nem is kell látni, mindenesetre nem cipelni céltalan ballasztként. Az olvasás sem öncél, hanem célnak alárendelt eszköz. Elsősorban abban kell segítenie, hogy kiteljen az a keret, amelyet kinek-kinek a tehetsége és képessége nyújt, azon belül eszközt és építőanyagot jelent, amelyre az egyes embernek élethivatásához szüksége van, függetlenül attól, hogy egyszerű kenyérkeresetről, vagy pedig magasabb rendeltetésről van szó; másodsorban pedig általános világképet kell közvetítenie. Mindkét esetben azonban arra van szükség, hogy annak a tartalmát, amit valamikor olvastunk, ne a könyv felépítésének megfelelően adjuk tovább, vagy abban a sorrendben, ahogy emlékezetünk felidézi a könyveket, hanem úgy kell beilleszteni, mint egy mozaikkockát az általános világkép neki kijáró helyére, és éppen így segít, hogy ez a kép az olvasó fejében kialakuljon. Egyébként a betanult anyagból zavaros összevisszaság keletkezik, amely egyrészt értéktelen, másrészt a boldogtalan olvasót beképzeltté teszi. Végül egész komolyan »művelt«-nek hiszi magát, azt hiszi, ért valamit az életből, és vannak ismeretei, miközben e »műveltségének« gyarapodása valójában egyre inkább elidegeníti a világtól, mígnem szanatóriumba kerül, vagy politikusi lesz egy »parlamentben«.”¹¹

¹¹ *Adolf Hitler: Mein Kampf*. München, 1941. 36–37. o.

Hitler, mint ez a megnyilatkozása is jelzi, az értelmiségieket megvetette, de megvetése mögött könnyű fölfedezni az önértékelés zavarát s a kényszeres versengést. És olvasási szokásaiban átvett néhány értelmiségi külsőséget. Például azt, hogy a könyvek olvasását hátulról kezdte.¹² Nota bene: Schopenhauer *Parergaja* és a *Mein Kampf* ezen passzusai között van valami kísérteties párhuzam. Amikor nagy filozófus például arról írt, hogy: „Ha olvasunk, más gondolkodik helyettünk: mi csak megismételjük az ő mentális folyamatát.” Így aztán sok művelt ember „hülyére olvassa magát”. A fontos könyvet pedig kétszer kell elolvasni, hiszen „az elejét akkor értjük meg jobban, ha ismerjük”.¹³

Az olvasás teremtő párbeszéd. Hitler számára természetesen nem az. Nem igaz, hogy – mint a *Mein Kampf*-ban írta – már Bécsben kialakult volna benne az a „világkép és világnézet, amely akkori cselekvésem gránit alapzata lett”.¹⁴ Talán még monomániája sem szilárdulhatott meg, párbeszédre való képtelensége viszont már igen, ha csak félig igaz, amit a landsbergi börtönben papírra vetett: „Soha sem képes egy ilyen ember »tudásának« összevisszaságából kiemelni azt, amire a pillanatnyi követelmények szerint szüksége volna, mert szellemi ballasztja nem az élet vonalai mentén rendeződött, hanem abban a sorrendben, ahogy a könyveket olvasta és azok tartalma a fejében elhelyezkedik. Ha őt a sors a mindennapi élet kihívásaival az olvasott dolgok helyes alkalmazására kényszerítene, akkor neki még a könyvet és az oldalszámot is meg kellene említenie, mivel a szerencsétlen alak különben soha sem találná meg, ami helyes. De mivel a sors ezt nem teszi, ha a nagyokosok a kritikus pillanatokban mindig a legnagyobb zavarba kerülnek, kétségbeesetten próbálnak hasonló helyzetekhez igazodni, és halálos biztonsággal alkalmazkazzák természetesen a hamis receptet.

Ha ez nem így lenne, nem lehetne megérteni a magas helyeket elfoglaló tudós kormányzati hőseink politikai teljesítményeit, különben patológikus alkat helyett alávaló galádságra kell gondolnunk.

Aki azonban a helyes olvasás művészetével rendelkezik, az könyv, folyóirat vagy brosúra tanulmányozásakor azonnal érzi, mire kell figyelnie, ami véleménye szerint tartós rögzítésre alkalmas, mert vagy célszerű vagy pedig általában érdemes tudni. Ahogy az ilyen módon nyert ismeret jelentőségének megfelelően betagozódik a már valamiképpen mindig is meglévő képbe, amelyet a képzelet erről vagy amarról a dologról alkotott, ez az ismeret vagy javító vagy kiegészítő módon fog hatni, tehát ennek a képnek vagy a helyességét vagy a világosságát fokozza. Ha mármost az élet hirtelen valami kérdést vet fel, hogy azt meg kell vizsgálni, vagy meg kell válaszolni, akkor az ilyen fajta olvasásnál az emlékezet rögtön a már meglévő szemléleti képet idézi fel, és belőle az évtizedek alatt összegyűjtött egyes – e kérdésre vonatkozó – adalékokat veszi elő, az értelem elé terjeszti, hogy megvizsgálja és újra értékelje, amíg a kérdést nem tisztázza vagy nem válaszolja meg. Csak így van az olvasásnak értelme és célja.”¹⁵

A *Mein Kampf* írójának már van olvasási technikája, és ez nem is változott. 1942 márciusában arról fecsegett asztaltársaságának, hogy „mindig először a könyv végét nézi

¹² Percy Ernst Schramm: Hitler: The Man and the Military Leader. Chicago, 1971. 73. o.

¹³ Arthur Schopenhauer: Parerga und Paralipomena. Arthur Schopenhauers sämtliche Werke in zwölf Bänden. XI. Szerk. Rudolf Steiner. Stuttgart, é. n. 233., 241. o.

¹⁴ Adolf Hitler: Mein Kampf. München, 1941. 21. o.

¹⁵ Uo. 37–38. o.

meg, majd a közepén olvas bele néhány helyen, és csak ha pozitív benyomásra tett szert, dolgozza fel az egész könyvet”.¹⁶ Ennek – szerencsére – biztos nyomai maradtak. Az olvasó Führernek megvolt az a jó szokása, hogy gyakran megjelölte ceruzájával, amit fontosnak tartott, és olykor egy-két szót is odavetett. Könyvei így azt is dokumentálják, hogy miként is alakult az olvasás imént említett célja és értelme. Bár ezt könyvek nélkül is tudjuk. Ismereteivel, olvasottságával, a könyvekről szóló fejtegetéseivel hatni akart. De hogyan hatott? Hjalmar Schacht, aki 1934-től 1937-ig birodalmi gazdasági miniszterként tevékenykedett, a nürnbergi perben úgy nyilatkozott, hogy Hitler „végtelenül sokat olvasott, nagy tudást halmozott fel, és ezekkel az ismeretekkel vitában és előadásban virtuóz módon zsonglörködött.”¹⁷ A bibliográfia szerzői szerint Hitler bámulatba ejtette az embereket Bécsben szerzett ismereteivel – és tette ezt még évtizedekkel később. Ez megvallom engem is bámulatba ejt – némileg. Mert azt értem, hogy Schachtnak érdekében állt a nagyotmondás; végül is el kellett fogadtatni a világgal, hogy miért szolgáltak ki egy ilyen alakot. Viszont a bibliográfia szerzőinél inkább elírás lehet, az előszó valamiféle korábbi változatából megmaradt leegyszerűsítő kitétel, annál is inkább, mert a jegyzetben Brigitte Hamann ismert művére hivatkoznak, de ott éppen arról van szó, hogy a majdani Führer miként élte a hajléktalanok életét.¹⁸

Ez a tollhiba vagy nyelvbotlás a hitlerológia egyik érdekes tünete. Még azok is, akik mélyen elítélik Hitlert, találnak benne valami rendkívüli pozitívumot. Rosenbaum hoz rá néhány példát, amelyek közül meglepő az, hogy Bullock, az egyik első ezeroldalas Hitler-monográfia szerzője, aki klasszika filológusként indult, valamiféle antik nagyságot is fedezett fel a Führerben,¹⁹ akit François Furet fecsegő hajléktalan csavargónak minősített – és miután elmarasztalta Joachim Fest hatalmas, ezeroldalas monográfiáját, hogy nem ad „új kulcsot” Hitlerhez, a csavargót zseniális szónoknak és zseniális agitátornak minősítette.²⁰ A kiváló francia történész feltehetően nem tanulmányozta a „zseniális szónok” beszédeit, mert azok azért jelzik a zsenialitás határait. Az asztali beszélgetéseket már ismerhette Furet, mert azokat franciául előbb adták ki, mint németül.

De milyen is volt Hitler kultúrája és kulturáltsága. H. Trevor-Roper szerint „triviális, sületlen és undorító”.²¹ Ezt a Hitler Könyvtár maradéka is érzékelteti. Alighanem az egésze is ezt tenné. Eredendően újat nem tudunk meg belőle, csak kiegészíti, amit magáról mondott és írt. Igaz, alig találunk klasszikus szerzőtől valamit egy-két kivételtől eltekintve, mint Kleist vagy Fichte. Goethe, Schopenhauer, Schiller, Nietzsche hiányoznak, márpedig azokra olykor még hivatkozott, miközben az igazi vezérlő szellem Wagner volt, pontosabban a wagneri zene. Ez némileg Hitler „zsenialitását” dicséri, mert így stílusát nem lehetett összehasonlítani a klasszikusok stílusával. Sajnos ezt egyik legnagyobb költőnk azért megtette, bár okosan elhallgatta, hogy miket is mondott a Führer, mégis szomorú szemiotikai példa (következik) arra, hogy a jelentő és a jelentett milyen végzetesen el tudnak szakadni egymástól:

¹⁶ Henry Picker: *Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier 1941–1942*. Stuttgart, 1963. 200. o.

¹⁷ Werner Maser: *Adolf Hitler. Legende, Mythos, Wirklichkeit*. München, Bechte, 1989. 199. o.

¹⁸ Brigitte Hamann: *Hitlers Wien. Lehrjahre eines Diktators*. München, 1996. 226–227. o.

¹⁹ Rosenbaum: i. m. 88. o.

²⁰ François Furet: *Un itinéraire intellectuel*. Paris, 1999. 222–228. o.

²¹ *Hitler's Table Talk, 1941–44*. Szerk. H. R. Trevor-Roper. London, 1953. XXIII. o.

„Ember és államfő, aki minden porcikájában érzi az üllő vagy kalapács goethei parancsát. Művész, aki a sorssal birkózik, amikor beszél.”²²

A Hitler Könyvtár alapján nemcsak a Hitler-mítoszt ismerhetjük meg közelebbről. Pontosabban annak azt a mozzanatát, mely szerint Hitler még művelt ember is lett volna. Igaz, ezt így csak a mítosz-éltetői híresztelték. Még maga Hitler sem állított ilyesmit. Megismerhetjük Hitler olvasási szokásait is, éppen annak alapján, hogy melyik műben mit húzott alá, mit jelölt a lapszélen és olykor mit írt oda. Goebbels, úgy látszik, megint csak lódított egy kicsit, amikor „A Führer és a művészetek” című írásában arról elmélkedett, hogy Hitler „a dilettantizmus esküdt ellensége, és ama büszke nézetnek hódol, hogy kifizetődőbb a jót és a nagyot tízszer elolvasni, megnézni vagy meghallgatni, mint tízszer valami átlagos vagy átlagon aluli árut”.²³ Jó nincs, de a rosszat olykor alaposan megrágtá, ha a rágódás jele a könyvbe firkálás. Kérdés, hogy minden bejegyzés és aláírás a Führertől származik-e vagy sem?

A bibliográfia bevezető tanulmányának szerzőit is foglalkoztatja ez a kérdés, vagy legalábbis olykor így tesznek, máskor pedig gondosan megkerülik. A bosszantó – ha szabad élni ezzel a kifejezéssel – az, hogy idejük lett volna alaposan mérlegelni, mert azért Hitler kézírása általában finom kézre vall, bár elképzelhető, ha feldúlt volt, akkor keményebben megnyomta az írónt. A bibliográfia szerzői olykor kétségbe vonják, hogy ebbe vagy abba a munkába maga Hitler írt volna bele, mint azt az eddigi szakirodalomból is megtudhatjuk. Megvallom, én azért kerestem fel a Hitler Könyvtárt, mert kíváncsi voltam Ernst Jünger dedikációjára, látni akartam mégis mit írt ez a minden hisztériája ellen izgalmas író, aki aztán még Hitlert, azaz – ahogyan ő egyik regényében aposztrofálta – Kniebolót is megtagadta. A bibliográfia szerzői Jünger dedikált könyvét arra hozzák fel példaként, hogy kivételképpen a jobb porosz körökből is akadt, aki elfogadta Hitlert. A kérdéses mű leírásakor jelzi is a bibliográfia, hogy „Marginalia”. Érdemes lett volna jelezni, hogy milyen jellemző az a kérdőjel, amelyet – hogy magát az ajánlást idézzük – a „nemzeti Vezér” a következő részhez fűzött: „Egy anya sohasem fogja megérteni, ami ma itt velünk történik. És én sem szeretném, ha olyan hősiek anyám lenne, amilyet a drámaírók darabjaikban felléptetnek, és akik elfogadják, hogy fiuk egy eszme áldozatává válik. Ezt elfogadhatja az apa, de az anya számára felfoghatatlan.”²⁴ Hitler emberi kapcsolatteremtő képességének – sokat emlegetett – hiányát is jelzi ez a kérdőjel. Vagy inkább érzelmi kiürülését. Hiszen anyja, miután több gyermekét is elvesztette, valósággal bálványozta őt. És ő is anyját. A korabeli sajtóban is közölt verse épp erről szól: mi lesz, ha meghal az anyja. Amikor ez bekövetkezett, az orvos nem látott még olyan szerencsétlennek embert, mint a gyászoló fiút. Olyan megrázkódtatás volt számára, hogy van, aki egyenesen úgy értelmezi tevékenységét, mint a világon való bosszúállást anyja szenvedéseierért.²⁵ Az ilyen pszichológizáló magyarázat szerint Hitler az anyja halála után megkeményedett, vagy inkább kiürült, és érzéketlenné vált, kiváltképp érzéketlenné épp az anyákat és gyermekeiket összefűző kapocs iránt. Amikor a sörpuccs után bíróság elé állították, az utolsó szó jogán azt is hangoztatta, hogy a mozgalom, mármint a náci moz-

²² Szabó Lőrinc: Magyar sors és fehér szarvas. Budapest, 1994. 85. o.

²³ Adolf Hitler Bilder aus dem Leben des Führers. Altona–Bahrenfeld, 1936. 68. o.

²⁴ Ernst Jünger: Feuer und Blut. Ein kleiner Ausschnitt aus einer grossen Schlacht. Magdeburg, 1925. 89. o.

²⁵ Rudolph Binion: Hitler among the Germans. New York, Oxford, Amsterdam, 1976. 35. o.

galom, „akkor sikerült volna félre, ha akárcsak egyetlenegy anya előállt volna, és a következőket mondta volna: Hitler úr, gyermekem élete az ön lelkén szárad. De biztosíthatok mindenkit, egyetlen anya sem jött hozzám” – eleveníti fel az esetet a mozgalom – hűség jegyében fogant – krónikája.²⁶ És azt is tudjuk, hogy Hitler az Anschluss után anyja orvosát, aki zsidó volt, gondosan futni hagyta.

A bibliográfia szerzői nem időznek el egy-egy mű sajátos történetének legalább rövid bemutatásán. Márpedig olykor nyílt volt erre is alkalom, méghozzá akkor, amikor a szíves ajánlás megtévesztő. Ez Knickerbocker esete. A „tisztelettel”²⁷ és „legjobb kívánságokkal”²⁸ szóló szerzői dedikációk Knickerbocker könyveiben egyszerűek és kicsit megtévesztők. Mert írójuk nem tisztelte a Führert, de erről hallgatott, és Goebbels jóakarátát is megnyerte egy ideig.²⁹ Állítólag „Hindenburg és Hitler után, őt ismerték a legjobban az országban,” mert annyira kedvelték cikkeit és könyveit. Amikor azonban beszámolt a „náci forradalom” terrorakciójáról, kiutasították. A Führer feltehetően csalódott, mert a köztük fellángoló gyűlölet „az egyik leghevesebb gyűlölködés a történelemben”.³⁰

Előfordul, hogy még a bibliográfiai leírásból is marad ki könyv. Ilyen a következő: Richard Walther Darré: *Neuadel aus Blut und Boden*. München, 1937. (Jelzete: CS617. d3. 1937. copy 2)

Wenn wir nicht den Mut haben / werden, alle Fragen des Blutes / bis in ihre letzte Folgerungen / hinein klar und unzweideutig / zu beantworten, wird das Werk / unserer Arbeit im Koloss auf / tönernen Füßen bleiben. / Seinem lieben Baldur Schirach / mit den herzlichsten / Weihnachtswünschen / 1937 R. Walther Darré

E mű első, 1930-as kiadásával a szerző Hitlert is megajándékozta, rövid kis – hűségéről biztosító – ajánlásával, mint az a bibliográfiában is olvasható. (A két könyv a raktárban egymás mellett található. A raktáros nyilván úgy gondolta, egyszerre elég egy is az olvasónak, úgy is eleget olvasott már...)

A Hitler Könyvtár talán legizgalmasabb darabja a Mein Kampf 1930-as kiadása, amelyet utólag bőrze kötöttek be, mert a lapszélből némileg levágtak, és sajnos a lapszéli megjegyzésekből is egy keveset. A könyvben Hitler exlibrisét is megtaláljuk. A bibliográfiai leírásban jelzik is, hogy vannak benne oldalszéli észrevételek, a könyv eredetét bizonytalannak tartják. Lehet, hogy maga Hitler volt, aki a lapszélre írt. Igaz, mindhárom bejegyzés ductusa más, de tudjuk, Hitler kézírásának is állandóan változott a ductusa. Ráadásul, amikor aláhúzott, olykor a színeket is váltogatta, a barnát a kézzel. Írásszakértőre lenne szükség. De ismét felvetődik a kérdés, ki merne belefirkálni ilyen exlibrises könyvbe, és méghozzá kérdőjeleket is tenni? Például lássuk az elsőt. A nyomtatott szöveg arról szól, hogy az egyes fajok maguk is fajtisztaságra törekednek. Majd a tézist az empiria verifikálja: „A róka mindig róka, a liba liba, a tigris tigris stb., és a különbség

²⁶ Philipp Bouhler: Adolf Hitler, das Werden einer Volksbewegung. Lübeck, 1932. 25. o.

²⁷ Hubert Renfro Knickerbocker: Deutschland so oder so? Berlin, 1932. To Adolf Hitler / with the regards of / H. R. Knickerbocker / Berlin, March, 1932.

²⁸ H. R. Knickerbocker: Kommt Europa wieder hoch? Berlin, 1932. An Herrn Adolf Hitler / mit den besten Wünschen / von H. R. Knickenbocker / Berlin November 1932.

²⁹ William L. Shirer: Berlin Diary. The Journal of a Foreign Correspondent 1934–1941. New York, 1984. 14. o.

³⁰ John Gunther: Foreword. In: H. R. Knickerbocker: Is Tomorrow Hitler's? New York, 1941. XIII–XIV. o.

legfeljebb az egyes példányok erejének, ravaszságának, ügyességének, kitartásának stb. mértékében jelentkeznek. De nincs olyan róka, amely a libákkal szemben emberi érzésekkel viseltetne, ahogy nincs macska sem, mely az egér iránt baráti vonzalmat érezne.” Az olvasói észrevétel: „Vajon az ember róka?”

Két kérdőjelet látunk a lapszélén amellet a fejtegetés mellett, mely szerint „a zsidó” soha nem volt „saját kultúra birtokában”, mindig csak másoktól vett át. Majd, miután a nyomtatott szöveg azt fejtegeti, ha az is a látszat, hogy a zsidó népnél az önfenntartás ösztöne nem kisebb mint más népnél, vagy ha azt a benyomást kelti, hogy szellemiek tekintetében hasonló a többi fajhoz, hiányzik belőle a kultúrnép elengedhetetlen idealizmusa, ceruzával a következő kérdést írta az „olvasó”: „és nálunk?” Aztán a lapszélén ama kijelentésnél, hogy a zsidó nép önfeláldozásra való akarata nem megy túl a meztelen önfenntartási ösztönnél, azt olvashatjuk: „Ellenkezőleg!” Végül, nem kevésbé vitatkozó az utolsó bejegyzés: „Megnézni az Ószövetséget!”. Ez ahhoz a kijelentéshez kapcsolódik, amely szerint „a zsidó” vallása nem ismeri a túlvilágot, „árja felfogású vallás” nála elképzelhetetlen.

Ha Hitler tette ezeket a kis észrevételeket, akkor valamiféle belső dialógusnak lehetünk tanúi. A Führer újragondolta eszméit? Részben igen. Láttuk, sajnálkozott a hajdani mű leplezetlen nyíltsága miatt. Különben is: „A politika Hitler számára célszerűség dolga volt. A Mein Kamfot sem tartotta kivételnek, szerinte nagy része nem találó, nem kellett volna olyan korán megírnia, és e megjegyzés miatt feladtam sikertelen kísérleteimet, hogy elolvassam a könyvet” – írja Speer, aki a hitleri megnyilatkozást nyilván hűen adta vissza,³¹ ami viszont reá vonatkozik, annak valóságtartalma – enyhén szólva – árnyalható, mert az 1936-os Hitler albumban senki sem idézi annyit a Mein Kamfot, mint ő.³² Ettől függetlenül Hitler állítólag még egyenesen „szar”-nak nevezte műve egyes részeit.³³ De önrevízióról szó sincs, hiszen úgy vélte, harmincéves korára az ember mindent tud.³⁴ Legfeljebb némi kételyei támadtak, részletkérdésekben „finomított”. Újabb, javított kiadásra – politikai okokból – aligha gondolhatott. Hiszen ha ezt teszi, akkor ez olyan károsra vall, amely ellen egész életében agitált. Egyébként a kancellár nem egy megnyilatkozását megbánta,³⁵ de a lényegen nem talált semmi változtatni valót.³⁶ A külpolitikáról szóló következő – ún. második, valójában harmadik – könyvét már nem is tette közzé. Érezte, ha őszintén elmondja hatalmi célkitűzéseit, fegyvert adna ellenfelei kezébe. És valóban: franciára és angolra a Mein Kamfot már azért fordították le, hogy lássák, kivel van dolguk. Ugyanakkor félrevezető is a nagy mű, mert szerzője szakember-politikusnak jobb volt, mint írónak. Ha kellett, bámulatos fürgeséggel majdnem csiszolt francia diplomatává vedlett át. Amikor például a közelmúltig tevékeny közíró, Bernard de Jouvenel nyugtalankodva tette szóvá neki, hogy a Mein Kamf Franciaországra vonatkozó részeit át kellene írni, a Führer így vágta ki magát: „Őn azt szeretné, hogy könyvemet korrigál-

³¹ *Albert Speer*: *Erinnerungen*. Frankfurt am Main – Berlin – Wien, 1969. 136. o.

³² *Adolf Speer*: *Die Bauten, Adolf Hitler Bilder aus dem Leben des Führers*. Altona–Bahrenfeld, 1936. 72–84. o.

³³ *Hans-Jürgen Eitner*: *Hitler. Das Psychogramm*. Frankfurt am Main, Berlin, 1994. 94. o.

³⁴ Uo. 91. o.

³⁵ [*Otto Wagener*:] *Hitler – Memoirs of a Confidant*. Ed. *Henry Ashby Turner, Jr.* New Haven – London, 1978. 273. o.

³⁶ *Joachim Fest*: *Hitler. Eine Biographie*. Berlin, 1998. 309. o.

jam, mint egy író teszi, aki műve átdolgozott változatát adja ki. Én azonban nem vagyok író: politikus vagyok. A korrekcióra külpolitikámban keríték sort, amelynek célja a Franciaországgal való megegyezés. Ha sikerül nekem megvalósítani a német-francia közeledést, akkor ez méltó korrekció lesz. Korrekciómát a történelem nagy könyvébe írom be.”³⁷ Ugyanakkor a náci hatóságok bosszúsan forgatták a *Mein Kampf* francia kiadását és tiltakozni akartak ellene, azon ürüggyel, hogy nem jó a fordítás;³⁸ valójában nagyon jó volt, talán jobb, mint az angol, és mindenképpen jobb, mint a magyar, amelynek fordítója olykor egy-egy bonyolultabb mondat zátonyára futott vagy ezt elkerülendő, nem fordított le mindent. A román fordítás azért jó, mert a világos franciából készült.

A Hitler Könyvtár a maga valóságában némi választ ad egy kínos kérdésre, és pedig arra, hogy a náciizmus milyen kulturális talajban gyökerezik. Albert Camus *A lázadó ember* című művében szóvá tette értetlenségét, hogy Rosenberg a nürnbergi per folyamán úgy nyilatkozott, nem látta előre, hogy mítosza gyilkossághoz vezet, és ugyancsak Camus úgy vélte, az angol ügyész azon észrevétele, mely szerint a *Mein Kampf* vezetett a gázkamrához, már a per igazi tárgyát érintette, és pedig a nyugati nihilizmus történelmi felelősségét, de mivel „nem lehet úgy pert rendezni, hogy bejelentik egy egész civilizáció általános bűnösségét,” ezért csak „egyes, égre kiáltó tetteket ítélték el”.³⁹ Igaz, közben Lukács György megírta – egyesek, mint F. Furet szerint – élete legrosszabb könyvét: *Az Ész trónfosztását*,⁴⁰ amelynek a maga korában megvolt a maga funkciója. Ez viszont nem győzte meg azokat, akik Hitler diskurzusában felfedezik – mint jeleztük – a felvilágosodás néhány elemének utóéletét vagy úgy vélik Hitler ugyanazt a nyelvet beszélte, mint jó néhány értelmiségi. Igaz, az értelmiségi vélemények nagyon eltérnek egymástól.⁴¹ De azért akadt, aki szerint „A *Mein Kampf* tragédiája nem az, hogy sok vonatkozásban deviáns mű, hanem az, hogy erősen gyökerezett az európai intellektuális ortodoxiában.”⁴² Ebből az ortodoxiából a Hitler Könyvtárban nem sokat látni. A polcokon ott díszleg a náci és protonáci lumpenirodalom egy része, amit Hitler nem olvasott. És ami nem szerepel a bibliográfiában: legalább tucatnyi példány a vakoknak készült *Mein Kampf*-ból. Ez jól jellemzi a náciizmus nagy önellentmondását. Betegeknek ez a mű nem való, mert a felsőbbrendű ember nem beteg, nem születhet vaknak, nem is vakulhat meg betegség következtében, viszont ha háborúban veszti el szeme világát, akkor milyen vigaszt jelenthet a háborúba vezető könyv? Ez a könyv mégis a XX. század könyve, mert a legnagyobb példányszámban jelent meg, és még több nyelvre is lefordították. Komoly értelmiségi, Feuchtwanger kivételével talán nem is olvasta. Ő viszont eredményes volt, mert jócskán talált hibát, szerinte a mű 164 000 merénylet a német nyelvtan ellen.⁴³ Komoly értelmiségi nem dicsérte, és Hitler beszédeinek a tartalmáról is inkább hallgattak, legfeljebb ún. szuggesztivitásáról szóltak, ami ma, a tv korszakában, egyenes érthetetlen.

³⁷ *Grigol Robakidse*: Adolf Hitler von einem fremden Dichter gesehen. Jena, 1939. 44. o.

³⁸ Library of Congress, Collection of the Manuscript Division, German Captured Documents, Paul Ludwig and Gerdy Troost Papers, Reel 490.

³⁹ *Albert Camus*: Essais. Ed. Roger Quilliot, Louis Faucon. Paris, 1961. 587. o.

⁴⁰ *François Furet*: Le passé d'une illusion. Paris, 1995. 152. o.

⁴¹ *Günther Schuldt*: Autoren über Hitler. Bonn, 1993.

⁴² *John Carey*: The Intellectuals and the Masses. London, Boston, 1992. 208. o.

⁴³ *Dietrich Strothmann*: Nationalsozialistische Literaturpolitik. Bonn, 1960. 383. o.

Annál szomorúbb, hogy sokan nem csak egyszerűen sodródtak az árral, hanem politikai lojalitással próbáltak kitűnni, hogy aztán óvatosan kihátráljanak. Hiszen mint Ernst Jünger a második világháború után megvallotta: „Valamely komor állomáson vonatra kell szállni – mint nacionalista vagy bolsevik, mint forradalmár vagy katona, obskúrus szellemek vagy teóriák szolgálatában – a kérdés csak az, hogy meddig akarunk utazni.”⁴⁴ Jünger természetesen gondosan hallgatott arról, hogy másokat is vonatra raktak – „obskúrus eszmék és teóriák” jegyében. Ezeknek is a tárháza a nagy állomásfőnök könyvtára.

A Hitler Könyvtár bibliográfiája a Hitler-kutatás fontos munkaeszköze, mely kutatáshoz persze lelki erőre még inkább szükség van, mint eszközre. De hát rászánjuk magunkat, mert az üzlet az üzlet, a hitlerológia pedig egyfajta gyorsan megtérülő befektetés.⁴⁵ Hitler-jelenség azért nem csak üzlet. Sötét folt Európa lelkiismeretén. A múltnak ez a darabja hatalmas teher, melyet, mint Sziszifusz a sziklát, görgetünk, ahogy tudunk.

⁴⁴ *Martin Konitzer*: Ernst Jünger. Frankfurt, New York, 1993. 51. o.

⁴⁵ Mentségemre legyen mondva, hogy jómagam csak egy fél évig kínoztam magam, hódolva a korszellemnek, és erre a munkámra volt is némi igény. Az eredmény: „A Führer olvas”. Tallózás Hitler könyvtárában. Budapest, 2000.. = *Hitler's Library*. Budapest, CEU Press, 2003.